

RESEARCH ARTICLE

Sharif Rizo's Translation Activities

Dostonbek Ahmadov

4th-year Student Tashkent State University of Uzbek Language and Literature Toshkent, Uzbekistan

VOLUME: Special Issue 2026

PAGE: 39-42

Copyright © 2026 European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, this is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-Share Alike 4.0 International License. Licensed under Creative Commons License a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

This article examines the translation activity of Sharif Rizo, who lived and worked during the 1920s–1940s of the twentieth century. It considers key facts of his biography and carries out a comparative analysis of selected aspects of his translations with the original works, allowing the distinctive features of his craftsmanship to be identified.

KEY WORDS

Translation, history of translation, Sharif Rizo, the Kokand literary milieu, stylistic adaptation.

INTRODUCTION

Cho'lpon bir maqolasida bizda tarjima ishining ko'p hollarda qadr topmasligini ta'kidlab, bu kasb egalari "ko'laga (ko'lanka)da qolganlar"ga o'xshatgandi. Rost, biz o'zbek realistik tarjima maktabining ilk bosqichi – XX asrning 20–40-yillari tarjimachiligi haqida gapirganda, Cho'lpon, Siddiqiy-Ajziy, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, Usmon Nosirlarnigina yodga olamiz. Bois, Mannon Roiq, Oltoy... singari tarjimonlarni tanimaymiz. Holbuki yuqorida ismi sanalganlar o'z vaqtida tarjimachiligimiz rivojiga katta hissa qo'shgan. Shu "ko'laga"da qolib ketayotgan fidoyilar safida Sharif Rizo ham bor.

XX asr 30–40-yillar o'zbek madaniy hayotida publitsist, jamoat arbobi, folklorshunos, muharrir, tarjimon Sharif Rizo alohida o'rin egallaydi. U 1909-yil 3-martda Qo'qonning O'rdamalik mahallasida bog'bon-dehqon oilasida dunyoga keldi. 5–6 yoshlarida Qo'qondagi Ahrorxo'ja domladan ilk saboqlarni olgan bola 9 yoshida ota-onasidan yetim qoldi. 1918–1920-yillarda Qozon shahridan kelgan no'g'ay muallimi Ismoil Donskoy tomonidan shaharning Yog' bozori mavzesida ochilgan yangi usul rus-tuzem maktabida o'qidi, u shu yerda Yevropa va rus madaniyati, adabiyoti bilan tanishadi. 1920-yilda Qo'qonda Toshmuhammad Qori-Niyoziy rahbarligida dastlabki pedagogika bilim yurti – dorilmuallimin tashkil etildi. Sharif ham shu dargohda tahsil oldi va uni 1924-yilda

tamomladi. Bu dorilmuallimin bitiruvchilari keyinchalik "13 qaldirg'och muallimlar" nomini olgan bo'lib, ular orasida Tesha Zohidov, Ulug' Tursunov, Usmon Beregin va boshqalar bor edi. 1925-yilda Moskada o'qiyotgan akasi Nishonboyning taklifi bilan Moskvadagi UzINPROSda (milliy respublikalar maorifi uchun oliy ixtisosli pedagog kadrlar tayyorlash bilim yurti) o'qishga kirdi, biroq to'satdan kelgan kasallik tufayli Qo'qonga qaytishga majbur bo'ldi [1, 7–8].

1926-yilda Usmon Nosir, Lutfullo Olimiy, Abdulla Rahmatzoda, Muhiddin Xayrulla singari bir qator qo'qonlik ijodkorlar bilan birga O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasining Qo'qon bo'limi tashkiliy hay'ati – "Qizil qalam" uyushmasini tuzishda ishtirok etadi.

U Qo'qonning eski shahar yoshlar tashkilotida tashkiliy ishlar bo'limi boshqaruvchisi va ishlar yurituvchisi, "Yangi Farg'ona" viloyat gazetasi mas'ul muharriri o'rinbosari, "Yangi Farg'ona" gazetasi bosh muharriri, "Kolxoz yo'li" gazetasi bosh muharriri, Respublika yoshlar tashkiloti gazetasi muharriri, "Qizil O'zbekiston" gazetasi bosh muharririning birinchi o'rinbosari, "Правда Востока" gazetasining maxsus muxbiri, viloyat "Kommuna" gazetasining mas'ul kotibi, shahar madaniyat va istirohat bog'i direktori, "Правда" va "Известия" gazetalarning Farg'ona vodiysi bo'yicha muxbiri,

Respublika filarmoniyasi Qo'qon shahri filiali direktori bo'lib faoliyat yuritgan. Bu yillarda u Farg'ona vodiysi qishloqlarida muntazam ravishda ilm-ma'rifat, madaniyat tadbirlarini tashkil etishda ham faol ishtirok etdi. Sh. Rizo tashabbusi bilan sayyor tahririyat tuzilib, ko'chma gazeta chiqarish yo'lga qo'yildi. 20-yillarda Oqtepa qishlog'ida tuzilgan yangi jamoa xo'jaligiga "Sharif Rizo" nomi berilgan edi [1, 44].

Sharif Rizoning "Yangi Farg'ona", "Mushtum", "Yer yuzi", "Guliston", "Kolxoz yo'li" kabi viloyat va respublika nashrlarida "Shodimat", "Dilshod", "Alqar", "Oshno", "Sur'atjon", "Sumbul", "Jurnalist" singari 10 dan ziyod taxalluslar bilan yuzlab ocherk, hikoya, she'r va felyetonlari e'lon qilingan [2, 11]. Jumladan, "Yaxshi tush" (1939), "Xat va oqibat", "Da'vogar sust kelsa, qozi muttahaam" (1940), "O'ch" (1940), "Ikki g'azal" (1941) kabi hikoyalarni, "Qor yog'di, izlar bosildi" (1938, 1960), "Iqbol", "Quloq og'rig'i dorisining nomi yoki Bavariya aksenti" kabi qissalarni, "Qum" ("Farg'ona qissalari") romanini (1939) yaratgan [3, 251]. "Ikki g'azal" ("Nazira") hikoyasi Muqimiy hayotiga oid bo'lsa, "O'ch" hikoyasida Zavqiy hayotining ayrim jihatlari tasvirlanadi [4, 226]. Respublika yosh tomoshabinlar teatri va Qo'qon shahar musiqali drama va komediya teatri uchun "Qo-zixona" (1938), "Ikki qushga bir tosh", "Jamol" (1941), "Musoboy hojining sinishi" (1941), "Muqimiy", "Hadya", "Tanxaridiy", "Shariatda sharm yo'q" pyesalarini yozgan. Bu asarlar o'z vaqtida turli sabablar tufayli sahnalashtirilmagan.

Folklorshunos sifatida o'zbek xalq latifalari, topishmoqlari, maqol-matallarini yig'gan, natijada 1939-yili 6 kitobchadan iborat "Nasridin Afandi latifalari" majmuasi nashr etildi. Bu kitoblardan jami 500 ga latifalar o'rin olgan. "Jamol", "Ikki qushga bir tosh", "Shariatda sharm yo'q" singari komediyalari bevosita xalq ertaklari asosida yaratilgan. "Nasridin Afandi – jahon adabiyotida so'nmas obraz" (1938), "Xalq san'atkorlari" (1940) maqolalari tilining ravonligi, ilmiy jihatdan chuqur va ommabop tarzda yozilgani bilan bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan [5, 65–66].

Sh. Rizoning tarjimonlik faoliyati 30-yillar boshidan boshlanadi. 1931-yilda 20 yoshli yosh jurnalist (bu paytda u "Yangi Farg'ona" gazetasi bosh muharriri edi) M. Gorkiyning "Sazoyi" hikoyasini o'zbek tiliga o'g'irgan. Tarjima "Yangi Farg'ona"ning 1932-yilgi sonlaridan birida bosilib chiqqan. Sh. Rizo gazeta o'quvchilariga M. Gorkiy ijodini tanishtirish maqsadida kichik izoh ham yozadi. Navqiron tarjimon o'z tengdoshlariga shunday murojaat qiladi: "Yozuvchilik talantiga ega bo'lgan yoshlar uchun klassiklarimizning asarlari, ayniqsa hikoyalari, povestlari, romanlari, dostonlari, hatto rus shoirlarining ayrim she'rlari eng yaxshi ijod maktabidir. Yosh talantlar A. S. Pushkin, N. V. Gogol, M. Y. Lermontov, N. A. Nekrasov, L. N. Tolstoy, A. P. Chexov, M. A. Gorkiy, A. N. Tolstoy, M. A. Sholoxov va boshqa rus yozuvchilarining

asarlarini imkon qadar ko'proq o'qishlari hamda ulardan mahorat sabog'ini olishlari, qisqa va ifodali, shirali, chiroyli tilda yozishni, o'quvchida do'stlarga cheksiz hurmat-muhabbat, dushmanlarga nisbatan esa nafrat hislarini qo'zg'atishni o'rganishlari lozim". Bu hikoya tarjimasida 30-yillar tarjimalariga xos bo'lgan xususiyatlar yaqqol ko'zga tashlanadi. Yosh tarjimon asliyatdagi o'quvchini larzaga soluvchi, yurakni ezadigan dramatik ohangni muvaffaqiyatli saqlab qolgan. O'zbek o'quvchisining endi shakllanayotgan didiga moslash uchun, o'zbek kitobxonni ruhiyatini hisobga olib bo'lsa kerak, asardagi shafqatsiz realistlik ayrim tasvirlarni biroz yumshatish usulidan foydalanadi: "живот чудовищно вспух и страшно посинел" – "qorniga yo'g'on tarasha bilan ko'p urgan bo'lsalar kerak, juda shishib, momataloq bo'lib ketgan", "лента кожи содрана" – "terisi ingichka va uzunasiga shilib olinganga o'xshaydi", "рот его открыт, полон острых белых зубов" – "o'tkir oppoq tishga to'la o'g'zi" va hokazo [6, 63–65].

1937-yildan boshlab rus adibi Mixail Sholoxovning "Tinch oqar Don" romanini tarjima qilishga kirishdi. 1938-yilda romandan boblar "Guliston" jurnalida e'lon qilingan [1,61].

1939-yilda N. Chernishevskiyning "Nima qilmoq kerak?" romanidan 3-bobning "Vera Pavlovnaning korxonasi" qismi Sh. Rizo tarjimasida "Guliston" jurnalida chop etildi. 1941-yilda og'ir kasallikdan azob chekayotganiga qaramay, "Tinch Don"ni o'zbek tiliga o'girishga kirishdi. 1941-yilda romandan parchalar kitobcha tarzida chop etildi [7]. Xuddi shu yili O'zdvavnashr direktori N. Safarov tarjimonga yo'llagan xatida shunday yozadi: "O'zbekiston badiiy adabiyot nashriyoti Sizga shuni ma'lum qiladiki, Siz tarjima qilgan "Tinch Don" asarining ikkinchi tomini nashr etish vaqtincha to'xtatildi. Nashriyot ushbu kitobdan 2–3 bosma taboq hajmdagi parchasini alohida kitob qilib chiqarishga qaror qildi. Shu munosabat bilan to'rt nusxa shartnomaga imzo chekib, bizga yuboring. Shartnoma tasdiqlangandan keyin Sizga tegishli nusxasi jo'natiladi" [1,62]. Maktubda aytib o'tilgan rejalar, nogahonda boshlangan urush tufayli bo'lsa kerak, amalga oshmay qoladi.

1940-yilda esa rus adabiyoti namunalari tarjima qilib yurgan Sharif Rizo ingliz adibasi Garriet Bicher-Stouning mashhur "Tom tog'aning kulbasi" romanini o'girishni boshlaydi. Tarjima 1946-yilda tugallanadi va 1948-yilda O'zdvavnashrda bosilib chiqadi [8]. Sh. Rizo o'zbek kitobxonini bu yangi asar bilan chuqurroq tanishtirish uchun rus tarjimoni – K. Chukovskiyning "Bicher-Stou va uning kitobi" nomli so'zboshisini ham qo'shib o'giradi [9, 3–16]. Mutarjim har bir so'z, iborani, ichki botiniy nutqni ham, dialoglarni ham juda topib, xalq jonli tiliga yaqinlashtirib ishlatganligi yaqqol ko'rinib turadi.

Og'zi mahkam, kayfi qochmoq, qotib qolmoq, chippakka chiqmoq, og'ir bo'lmoq, og'zini ochirib qo'ymoq, quti o'chmoq, burni ko'tarilmoq, epaqaga solmoq, quruq qolmoq, do'ppi tor kelib qolgan mahalda, po'stagini qoqmoq, ta'zirini bermoq, burni shishgan, qovog'idan qor yog'moq, mulla bo'lmoq, kaltakka yotqizmoq, ichini it talamoq, uchib qolmoq singari o'nlab maqollardan ustalik bilan foydalanadi. Roman tarjimasida toshparron, ro'ja, hamdamlashmoq, cho'chchanglamoq, gojlik qilmoq, ihayyo tortmoq, g'udunglamoq, pandlik, bopta, serna-ser, shalab, selavalik, marhamatan, ayilish, sayid, hariqulodda, tumoq, sapchima, tarafguzarlik, uddaburro, chayilkurak, epashanglik, muhabbatbaxsh, majriq, g'o'lavur, muhofazat, mo'ndi, pashshalashmoq, yelpindi, jivillamoq, monandsizlik, tentak-alish, kajbas, gumurmoq, halala-hashtu, gushna, shalayimlanmoq, paramon, firqillamoq, g'ilmaymoq kabi mavjud lug'atlarda uchramaydigan so'zlar uchraydi.

Quyidagi misollar Sh. Rizoning tarjimonlik mahorati haqida yetarlicha tasavvur bera oladi:

1. "Молодой мулат нахмурился..." [10,10] – "Yigitning yuzida xafaqonlik kezdi"[9,34].

2. "Эй, Сэм! Сэм! Хозяин велит оседлать Билла и Джерри! – Что там еще стряслось?.. Другим рассказывай! Я раньше тебя узнал. За кого ты меня принимаешь, за несмышлениша?" [10,23] – "Allo, Sem, Sem!.. Xo'jayin senga Bill bilan Jerrini egarlasin dedi. – Nima uchun ekan, akasi?.. Bu xabarni ahangga ayt! Sem bu xabarni sendan burunroq eshitgan! Sem sen o'ylagandaqa pandavoqilardan emas!"[9,64]

3. "И поделом!.. Когда-нибудь спросится с него за все грехи, посмотрим, что он тогда запоет! – Быть ему в аду, это как пить дать! – Туда ему и дорога..."[10,28] – "Mayli! Uning orqasidan jon egasi Azroilni yuborganda, ko'ramiz – u qanday sayrarkan! – Uning to'ppa-to'g'ri do'zaxga tushishi turgan gap. – U juda do'zaxbob..."[9,75]

4. "Вот это здорово! – Дьявол, что ли, вселился в эту женщину? Как дикая кошка прыгала!"[10,33] – "Toza boyladi-ya! – Bu xotin balo ekan! Muzlar ustidan, xuddi yovvoyi mushukdek sakrab o'tdi-ya!"[9,85]

5. "Ах, черт возьми! Вот удача то! Правду люди говорят – судьба. Неужто это Том Локкер! Ну и подвезло мне! Какая приятная встреча!.." [10, 34] – "He sabii! Ana uni qarangi! Xizirdek kelishini qarangi! Bu Tom Loker-ku, azbaroyi xudo! Seni uchragan baxtimdan o'rgilay!.. Kimning xayoliga kelishi mumkin edi!.."[9, 86]

6. "Да, женщины народ нудной, от них всего можно

ждать" [10,35-36]. – "Xotinlarda bo'lgan ajoyib va g'aroyib xulqlarning nihoyasi yo'q!"[9,88–89]

7. "Ты сам знаешь, легко ли женщину поймать" [10,37]. – "Axir, xotin kishini tutish nima-yu, ajinani tutish nima, bab-baravar!"[9,93]

8. "Сердце разрывается, на нее глядя!" [10,43] – "Buni qarangi, o'ujamol emasmi bu?"[9,105]

9. "На глазах у маленькой женщины блеснули слезинки" [10,46]. – "Uning ko'zida yosh tomchilari durlanardi!"[9,112].

10. "Давно уже наступила ночь" [10,67]. – "Kvakerlar uyida baxt sabohi boshlandi!"[9,162].

11. "И неспроста боишься: ведь во мне сидит сатана" [10,160]. – "Ehtiyot bo', mening jinim bor!"[9,358]

12. "Перестань буйствовать, Касси, будь благоразумной" [10,162]. – "Kassi, men bilan mo'min va jo'n bo'lsang"[9,359].

Asarning bu o'girmasi o'z davrida o'zbek kitobxonlari orasida katta muvaffaqiyatga erishdi. O. Sharafiddinov, I. G'afurov singari adabiyotshunos olimlar bolalik xotiralarini esga olganda ushbu kitobni tilga oladilar [11, 201]. Mustaqillik yillarida roman qayta nashrga tayyorlanib, lotin yozuvida bir necha marta chop etildi [12].

Dramaturgiya bilan ham faol shug'ullangan muallif ozarbayjon adibi Ja'far Jabborlining xotin-qizlar ozodligi, erki va huquqini himoya qilish mavzusidagi to'rt pardali "Sevil" dramasi o'zbek tiliga o'g'irgan [1,63].

Yuqoridagi tarjimalarni o'zaro birlashtirib turadigan bir jihat bor: ularning hammasida turli tuzumlardagi zulm, insonni tahqirlash qoralanadi. Ayniqsa, 20–30-yillarda Sovet hukumati tomonidan Turkistonda sodir etilayotgan zo'rvonliklarning bevosita guvohi bo'lgan Sh.Rizo ayni asarlarni tarjima uchun tanlagani bejiz bo'lmasa kerak.

1939-yilda Yozuvchilar uyushmasi a'zoligiga qabul qilingan adib 1948-yil 4-martda vafot etadi [4, 231].

Xulosa. Sharif Rizo bor-yo'g'i 39 yillik qisqa umrining 22 yilini o'zbek adabiyoti, publitsistikasi rivojiga bag'ishladi, ilk folklorshunoslardan biri sifatida xalq og'zidan Nasridin Afandi latifalarini yig'ib, nashr ettirdi, badiiy ijodning deyarli barcha turlarida: she'riyatda, nasrda, dramaturgiyada, publitsistika va tarjimachilikda barakali mehnat qildi, muharrir sifatida o'zbek milliy matbuoti taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bugun tarjimashunoslik, folklorshunoslik, ada-

biyotshunoslik va jurnalistika tarixi bilan shug'ullanayotgan mutaxassislar oldida Sharif Rizo singari "ko'lagada qolib" ketayotganlar ijodini tadqiq etish, mukammal tarjimai hollarini tuzish, asarlarini qidirib topish va qayta nashr etish singari vazifalar turibdi. Busiz milliy adabiyotimizning muayyan davri haqida to'liq tasavvurga ega bo'lolmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] – Адҳам Олим. Фидойилик қиссаси ёхуд Шариф Ризонинг чақмоқ умри. – Фарғона: Фарғона, 2012. – 88 б.

[2] – Қораев Т., Воҳидов Р. Адабий таҳаллуслар ҳақида. – Т.: Ўқитувчи, 1978. – 64 б.

[3] – Каримов Н. Абдулла Қодирий замондошлари. – Т.: Akademnashr, 2019. – 320 б.

[4] – Қаюмов Л. Замондошлар. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 288 б.

[5] – Жўраев М. Ўзбек фольклоршунослиги. –Т.: Firdavs-Shoh, 2021. – 592 б.

[6] – Горький М. Ҳикоялар. – Т.: Ўздавнашр, 1953. – 112 б.

[7] – Шолохов М. Тинч Дон: романдан парча. – Т.: Ўздавнашр, 1941.

[8] – Бичер-Стоу Г. Том тоғанинг кулбаси. –Т.: Ўздавнашр, 1948. – 436 б.

[9] – Бичер-Стоу Г. Том тоғанинг кулбаси: 2-нашр. – Т.: Ёш гвардия, 1960. – 420 б.

[10] – Бичер-Стоу Г. Хижина дяди Тома – Москва, 1977. // <https://www.100bestbooks.ru/files/Beecher-StoweHizhinadyadiToma.pdf>

[11] – Шарафиддинов О. Оламнинг қалби ёхуд китоб менинг тақдиримда. – Т.: Маънавият, 2012. – 264 б.

[12] – Bicher-Stou G. Tom tog'aning kulbasi: 1–2-kitoblar. – Т.: Ziyo nashr, 2020. – 240 б., 240 б.; Bicher-Stou G. Tom tog'aning kulbasi. – Т.: Nurafshon business, 2023. – 416 б.